КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ

ЗАГУМЕННА Олена Ігорівна

УДК 017.4(477)(091)"17/19"

# СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК КНИГОТОРГОВЕЛЬНОЇ БІБЛІОГРАФІЇ В УКРАЇНІ (XVIII-XX ст.)

07.00.08 – книгознавство, бібліотекознавство та бібліографознавство

Автореферат дисертації
на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Київ 2002

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Київському національному університеті культури і мистецтв Міністерства культури і мистецтв України, м. Київ

**Науковий керівник** — доктор філософських наук, професор **Афанасьєв Юрій Львович,** Київський національний університет культури і мистецтв, директор Інституту культури

**Офіційні опоненти:** — доктор історичних наук, професор **Кулешов Сергій Георгійович,** Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства, завідувач відділу документознавства

кандидат історичних наук **Добко Тетяна Василівна,** Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського, старший науковий співробітник відділу довідково-бібліографічного обслуговування

**Провідна установа** — Харківська державна академія культури, кафедра бібліотекознавства і бібліографії

Захист відбудеться "21" червня 2002 р. о 15[30] год. на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.807.01 у Київському національному університеті культури і мистецтв за адресою: 01133, м. Київ, вул. Щорса, 36

## ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

**Актуальність теми** визначається необхідністю об'єктивного і цілісного відтворення процесу історичного розвитку української бібліографії, в рамках якого книготорговельна бібліографія розглядається з позиції сучасного рівня наукового знання. Головною рушійною силою розвитку книговидавничої та книготорговельної справи в Україні в нових ринкових умовах виступає їхня комерціалізація, тобто отримання прибутку.

В світі історично склалася досить розвинена система книготорговельного бібліографічного інформування, котра забезпечує потреби книжкового бізнесу. В Україні на сьогодні така система, яка б оперативно реагувала на всі зміни, що відбуваються на книжковому ринку, відсутня. Попередню інформаційну систему старого взірця, що базувалася на досить жорсткій централізації інформаційних потоків та зосередженні всієї книговидавничої та книготорговельної інформації в декількох державних та республіканських виданнях, практично зруйновано, а нової ефективної, на жаль, ще не створено.

Якісно нові ринкові умови розвитку та функціонування книговидавничої та книготорговельної галузі вимагають і якісно нової системи інформаційно-бібліографічного забезпечення книжкового бізнесу. За цих обставин книготорговельна бібліографія має повно й оперативно інформувати своїх користувачів (покупців) про видання, що знаходяться в продажу, та вмотивовано бути націленою на отримання прибутку, який у подальшому використовуватиметься для розвитку книжкової справи.

В процесі розробки цілісної концепції книготорговельної бібліографії великого значення набуває аналіз етапів та особливостей формування системи книготорговельної бібліографічної інформації в Україні в контексті історичного і соціально-політичного розвитку держави.

Проблемою сучасного бібліографознавства є наукове опрацювання та оприлюднення національного здобутку вітчизняної книготорговельної бібліографії періоду її зародження та становлення. Сьогодні час вимагає об'єктивно і по-новому розглянути історію книговидавничої та бібліографічної справи в тісному взаємозв'язку з осмисленням всієї вітчизняної історії.

Актуальність дослідження розвитку системи бібліографічного знання в Україні обумовлюється також і сучасним станом комплексу спеціальних наукових історичних дисциплін, до яких належить і історія книготорговельної бібліографії.

Слід зазначити, що питанням вивчення становлення та розвитку книготорговельної бібліографії у вітчизняній бібліографічній науці приділялося недостатньо уваги. За окремими винятками, у своїх працях дослідники історії української бібліографії тільки принагідно торкаються книготорговельної бібліографії.

Зокрема, це праці М.І. Ясинського, яким було зроблено спробу узагальнити історичний досвід бібліографічної роботи та представити періодизацію бібліографії в контексті українського національного руху, М.А. Годкевича, який прагнув виявити особливості змісту бібліографічних джерел попередніх поколінь книгознавців, відзначивши пріоритети загальнонаціональної та літературно-художньої тематики.

Об'єктом спеціального вивчення книготорговельна бібліографія стала лише в 20-ті рр. XX ст. Окремі відомості про українські книготорговельні каталоги знаходимо в працях С.І. Маслова, про бібліографічні списки в "Gazette de Leopol" – у І.І. Кревецького.

Певне висвітлення питань історії книготорговельної бібліографії представлене в монографічному дослідженні М.В. Здобнова, в якому українська книготорговельна бібліографія розглядається в контексті загальноросійського історичного процесу. Подібний підхід притаманний працям С.А. Рейсера та М.В. Машкової. Дані роботи являють інтерес для науковців значним обсягом фактичного матеріалу і можуть бути використані в подальших історичних розвідках.*

Стан української книготорговельної бібліографії до 1917 р. найповніше дослідив видатний бібліографознавець І.І. Корнєйчик**. Автором проаналізовано, систематизовано і узагальнено різноманітну, часто розпорошену у вітчизняних та зарубіжних періодичних виданнях бібліографічну інформацію книготорговельного характеру, а також деякі книготорговельні каталоги, що потрапили до поля його зору.

В роботах І.О. Вовченко та І.Я. Каганова*** здійснено аналіз видавничої та книготорговельної бібліографічної інформації на сторінках

---

* Здобнов Н.В. История русской библиографии до начала XX века. – Изд. 3-е.– М., 1955. – 510 с.; Рейсер С.А. Хрестоматия по русской библиографии с XI века по 1917 г. (Учеб. пособие для студентов библ. ин-тов).– М., 1956. – 447 с.; Машкова М.В. История русской библиографии начала XX века (до октября 1917 года). – М.: Книга, 1969. – 492 с.

** Корнєйчик І.І. Історія української бібліографії. Дожовтневий період: (нариси). – Х., 1971. – 374 с.

*** Вовченко И.А., Каганов И.Я. На заре украинского советского книговедения: Украинская книговедческая периодика 20-х годов // Книга: Материалы и исследования: Сб.– М., 1972.– С.142-160.

книгознавчої періодики 20-30-х років. Деякі каталоги цього періоду, що вийшли друком на західноукраїнських землях, розглядає Н.А. Рибчинська.

Цінним джерелом для вивчення книготорговельної бібліографії є колективна монографія "Книга і друкарство на Україні"*. Тут зустрічаємо відомості про роботу українських друкарень, видавництв, книгарів і видавців за період від початку українського книгодрукування до 1964 р.

Деякі питання з історії української книготорговельної бібліографії відображені в роботах М.П. Гуменюка**, який також торкається проблем книготорговельної бібліографічної інформації, що вміщувалася на сторінках української дореволюційної періодики.

Історії становлення української книготорговельної бібліографії XIX та початку XX століття присвячені окремі статті М.Л. Бутрина.

Питань теорії та методики книготорговельної бібліографії торкались М.А. Годкевич, Д.Д. Тараманов, О.І. Махоніна, І.В. Вовченко, Г.М. Швецова-Водка. Поодинокі статті з означеної проблеми іноді з'являються і в сучасних фахових виданнях.

Значний інтерес для висвітлення досліджуваної теми становлять грунтовні роботи російських бібліографознавців І.Є. Баренбаума, А.І. Барсука, М.Г. Вохришевої, О.А. Гречихіна, І.В. Гудовщикової, Н.Г. Каменської, О.П. Коршунова, Ю.М. Тугова, Н.В. Тесакової та ін.

Для розробки концепції української книготорговельної бібліографії важливими є праці сучасних дослідників бібліотечно-бібліографічної та книгознавчої галузі Л.А. Дубровіної, В.О. Ільганаєвої, Т.І. Ківшар, С.Г. Кулешова, Н.М. Кушнаренко, В.І. Лутовинової, В.М. Медведєвої, М.І. Сенченка, М.С. Слободяника, Н. Г. Солонської, М.С. Тимошика, А.С. Чачко та ін.

Однак узагальнюючого дослідження щодо становлення та розвитку книготорговельної бібліографії в Україні на протязі її історичного існування немає.

**Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.** Дисертаційне дослідження виконане в контексті загальної концепції по удосконаленню фахової підготовки спеціалістів у галузі книжкової та бібліотечно-бібліографічної справи Київського національного універ-

---

* Книга і друкарство на Україні. – К.: Наук. думка. – 315 с.

** Гуменюк М.П. Біля джерел української радянської бібліографії. – К.: Наук. думка, 1991.– 151с.; Гуменюк М.П. Українські бібліографи XIX – початку XX століття. Нариси про життя та діяльність. – Х., 1969.–182 с.

ситету культури і мистецтв і є складовою комплексної наукової теми кафедри книгознавства та видавничої діяльності КНУКіМ: "Історія, сучасний стан та перспективи розвитку книжкової та видавничої справи в Україні".

**Мета роботи**: відтворити цілісну картину процесу становлення та розвитку книготорговельної бібліографії в Україні з часу її виникнення до початку 90-х рр. XX ст. з метою вивчення його основних закономірностей та тенденцій для удосконалення бібліотечно-бібліографічної справи на сучасному етапі.

**Завдання роботи**:

- вивчити та проаналізувати літературні та архівні джерела з метою реконструювання об'єктивної картини розвитку книготорговельної бібліографії в Україні з моменту її виникнення до початку 90-х рр. XX ст.;
- розкрити основні поняття та суспільні функції книготорговельної бібліографії, що були притаманні їй в різні історичні періоди;
- визначити та охарактеризувати основні етапи розвитку книготорговельної бібліографії в Україні у досліджуваний період;
- висвітлити головні ознаки і тенденції розвитку книготорговельної бібліографії на кожному етапі;
- дослідити та проаналізувати систему видавничих та книготорговельних бібліографічних посібників зазначеного періоду.

**Об'єктом дослідження** є процес становлення та розвитку української книготорговельної бібліографії.

**Предметом дослідження** є закономірності та тенденції еволюціонування книготорговельної бібліографії в Україні.

**Методи дослідження**: На різних етапах дослідження використовувався комплекс загальнонаукових та бібліографічних методів відповідно до поставлених завдань: термінологічний, історико-порівняльний, хронологічний, типологічний, конкретно-історичний аналіз; виявлення та вивчення літературних та бібліографічних джерел; історико-генетичний метод – для вивчення основних етапів, причин і тенденцій виникнення й розвитку книготорговельної бібліографії в Україні; моделювання бібліографічних процесів. Основний методологічний принцип – об'єктивно-історичний підхід до аналізу бібліотечно-бібліографічних фактів і явищ.

**Хронологічні межі дослідження** – XVIII-XX (до 1991 р.) ст. – тобто від часу зародження української книготорговельної бібліографії до періоду отримання Україною незалежності.

**Джерельну базу дослідження** становлять архівні матеріали з фондів Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського (Інститут рукопису. – архів С.І. Маслова), архіви ЦДІАУ, фонди Національної парламентської бібліотеки України, Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника та наукових бібліотек мм. Києва, Харкова, Донецька, Одеси, Полтави, Ніжина.

Важливою її складовою є офіційні видання: циркуляри, законодавчі акти, урядові постанови стосовно книговидавничої, бібліографічної та книготорговельної справи, статистичні відомості, інструктивно-нормативна документація, перспективні тематичні плани видавництв та ін.

Широко залучались до вивчення книготорговельні та видавничі каталоги. Деякі з них відображені в бібліографічних посібниках, зокрема у працях І.О. Левицького, С.О. Петрова, покажчику, складеному в Московському поліграфічному інституті за редакцією В.О. Осипова на основі фондів московських бібліотек та різних бібліографічних джерел минулого. Аналізувалися також "внутрикнижкові" та пристатейні бібліографічні списки на сторінках книгознавчої періодики, матеріали рекламного характеру тощо.

Вагомим інформативним джерелом слугували збірники праць науково-дослідного центру періодики Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника та роботи Українського поліграфічного інституту ім. І. Федорова (нині Українська академія друкарства).

**Наукова новизна одержаних результатів** полягає в тому, що автором:

- вперше в історичному контексті комплексно розглянуто процес становлення та розвитку книготорговельної бібліографії в Україні;
- проаналізовано історіографію проблеми як сукупність питань генезису книготорговельної бібліографічної діяльності, що дало можливість визначити її основні поняття та суспільні функції, притаманні їй в різні історичні періоди;
- визначено та обґрунтовано основні етапи розвитку книготорговельної бібліографії в Україні;
- виявлено головні ознаки та тенденції розвитку української книготорговельної бібліографії на кожному історичному етапі;
- досліджено еволюцію структури та змістовного наповнення видавничої та книготорговельної бібліографічної продукції протягом досліджуваного періоду;

• вивчено і узагальнено значний обсяг літератури та архівну джерельну базу, введено до наукового обігу значну кількість фактичних матеріалів і документів.

**Практичне значення** роботи визначається тим, що в ній вивчається процес становлення та розвитку вітчизняної книготорговельної бібліографії за весь період її існування і тим, що сьогодні являє цінність та науковий інтерес у загальному контексті розвою книжкової і видавничої справи та організації системи книготорговельного бібліографування. Результати, отримані в ході дослідження, апробовано та впроваджено в навчальний процес в Київському національному університеті культури і мистецтв при читанні студентам лекцій з курсу "Видавнича та книготорговельна бібліографія" для спеціальності "Бібліотекознавство і бібліографія". Наведені в дисертації відомості можуть бути використані при викладанні навчальних курсів "Бібліографознавство: історія та теорія", "Бібліографічна діяльність в інформаційній сфері" та "Українська національна бібліографія".

**Апробація результатів дисертації.** Наукове дослідження здійснювалося впродовж 1996-2001 рр. Основні його положення та результати оприлюднені на міжнародних наукових конференціях: "Бібліотеки та асоціації в світі, що змінюється: нові технології та нові форми співробітництва" (Крим, Судак, 5-13 червня 1999 р.), "Українська культура і мистецтво у сучасному державотворчому процесі: стан, проблеми, перспективи" (Київ, 14-15 грудня, 1999 р.), "Бібліотеки – центри науково-інформаційних ресурсів XXI століття" (Київ, 9-13 жовтня, 2000 р.), "Бібліотечно-інформаційний сервіс" (Київ, 9-11 жовтня, 2001 р.), на щорічній звітній науковій конференції професорсько-викладацького складу та аспірантів Київського національного університету культури і мистецтв (2001 р.), викладені в 7 публікаціях у фаховій періодиці та тематичних збірниках наукових праць, тезах доповідей.

**Публікації.** За темою дисертаційного дослідження опубліковано 4 одноосібні статті у фахових виданнях, 2 тези, програму навчального курсу "Видавнича та книготорговельна бібліографія", затверджену Головною вченою радою Київського національного університету культури і мистецтв.

**Структура дисертації** підпорядкована меті та завданням дослідження. Основний зміст дисертації (загальним обсягом 170 стор.) складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел – 241 позицій (19 стор.) та додатку (3 стор.).

## Основний зміст дисертації

У **вступі** обґрунтовується актуальність теми, визначено об'єкт, предмет дослідження, характеризуються наукова мета, завдання та новизна результатів, визначаються хронологічні межі наукової роботи, висвітлюється особистий внесок здобувача та наводяться дані про апробацію теми.

У першому розділі – **"Концепції розвитку книготорговельної бібліографії"** – викладено теоретичні підходи до проблеми становлення і розвитку книготорговельної бібліографії і проаналізовано основні праці з цього питання.

Одним із перших до питання створення книготорговельних бібліографічних посібників, розкриття основного змісту опублікованих книжок через бібліографію звернувся наприкінці XIX ст. відомий український вчений, академік А.Ю. Кримський у статті: "Про потребу каталогів руських книжок". Зародження теорії як складової частини українського бібліографознавства припадає на 20-ті роки XX ст. і характеризується широким колом наукових розвідок. Провідні українські бібліографознавці Д.А. Балика, М.А. Годкевич, М.І Ясинський ввели до наукового обігу фахові терміни, поняття та уявлення про функціонально-видову структуру бібліографії як галузі знання.

Науково вартісними є роботи українського дослідника С.І Маслова, в яких розглядається книготорговельні каталоги як результат діяльності приватних книгарень, роль книготорговельної бібліограффічної інформації в книгорозповсюдженні.

Особливе значення має фундаментальна праця І.І. Корнєйчика, присвячена історії української бібліографії з XI ст. до 1917 року і написана із залученням грунтовної джерельної бази, де використані як друковані документи, так і архівні матеріали не лише України, але й інших республік колишнього СРСР. І.І. Корнєйчик представив українську бібліографію як явище української національної культури, визначив основні етапи формування окремих видів бібліографії. Разом з тим, хоча в деяких розділах дано характеристику книготорговельних каталогів, книготорговельна бібліографія як окремий вид автором не розглядається.

З-поміж українських бібліографознавців, які здійснили спробу визначити основні напрями розвитку книготорговельної бібліографії, важливий внесок зробив М.Л. Бутрин, який опублікував ряд статей, при-

свячених історії української книготорговельної бібліографії, зокрема і на західноукраїнських землях.

Найбільш повно з точки зору фактографії радянської доби дане питання висвітлено в навчальному посібнику "Українська радянська бібліографія"*. Цінні відомості містять праці Т.І. Ківшар та М.С. Тимошика, присвячені історії книжкової та видавничої справи в Україні, де представлено окремі дані стосовно розвитку видавничої та книготорговельної бібліографії.

В першому розділі також доводиться, що протягом періоду свого існування книготорговельна бібліографія завжди виконувала певне соціальне призначення, яке виділяло її з-поміж інших. Встановлено й обґрунтовано її базову функцію – комерційну, яка за радянських часів з відомих причин замовчувалася. Підкреслюється, що книготорговельна бібліографія не завжди займала відповідне місце в структурно-видовій класифікації бібліографії. В процесі свого історичного розвитку вона виконувала різні функції, зокрема такі, як реєстраційна та оціночна (рекомендаційна).

Реєстраційна функція проявилася в книготорговельних каталогах, що виходили в Україні у XIX – на початку XX ст. Вони називалися: "реєстрами" (наприклад, "Реестр российским книгам, ландкартам, планам, эстампам, портретам и нотам, продающимся сверх многих других книг, в Киеве, в книжных лавках книгопродавца Григория Ивановича Литова"). Також у 30-ті рр. XX ст. книготорговельна бібліографія виконувала завдання державної бібліографічної реєстрації, подаючи відомості про українські книжки. Прикладом прояву оціночної функції може слугувати каталог П.П. Должикова "Аптека для души...", який мав риси рекомендаційного видання, тобто подавалася оцінка видань: розкривався їхній зміст, наводилися відгуки критиків, містилися рекомендації для читачів.

Виявлено відмінності книготорговельної бібліографії від державної. Призначенням державної бібліографії є реєстрація та облік всієї книжкової продукції країни, а книготорговельної – створення та доведення до користувача бібліографічної інформації про видання, які є у продажу, з метою отримання прибутку.

Зокрема, акцентується увага на тому, що видавнича та книготорговельна бібліографії мають специфічні особливості, обумовлені їхні-

---

* Колектив авторів

ми видовими ознаками, і вміщують бібліографічні відомості про документи відповідно до суспільного призначення кожної з них.

Проведене дослідження засвідчує, що традиційне поняття "видавничо-книготорговельна бібліографія" потребує уточнення, оскільки об'єднує два досить чітко виокремлені види бібліографії.

Видавнича бібліографія спрямована як на книготорговельного працівника, так і на покупця, в той час як книготорговельна бібліографія переважно зорієнтована на покупця. Видавнича бібліографія є важливим чинником для розвитку книжкової торгівлі. Без неї не можливий процес формування асортименту книжкового магазину. Однак саме через книжкову торгівлю безпосередньо здійснюється реалізація видавничої продукції та отримання прибутку як видавництвом, так і книжковим магазином. Таким чином, книготорговельна бібліографія використовується як економічний важіль з метою продажу видань і отримання комерційної вигоди.

Обидва види бібліографії формуються в різних суспільних інститутах: видавництвах та книготорговельних установах. Видавнича справа та книжкова торгівля – дві суміжні галузі книжкової справи, які мають свої специфічні системи бібліографічних посібників. Вони створюють ту інформаційну базу, яка сприяє функціонуванню системи книга (документ) – покупець (користувач) в суспільстві та розвитку і взаємодії цих двох галузей знання в сучасному ринковому середовищі.

У другому розділі – **"Виникнення та розвиток книготорговельної бібліографії в Україні XVIII-XIX ст."**, що складається з трьох підрозділів **"Зародження української книготорговельної бібліографії та її становлення у XVIII ст."**, **"Еволюціонування книготорговельної бібліографії в Україні у першій половині XIX ст."** та **"Виокремлення основних напрямів розвитку книготорговельної бібліографії в Україні у другій половині XIX ст."** досліджено, як історичні, соціокультурні та економічні умови, в яких перебувала Україна, що входила до складу Російської імперії та інших держав, впливали на процеси розвитку українського книгодрукування та книготорговельної бібліографії. В ході дослідження вдалося встановити, що перший книготорговельний бібліографічний посібник на території Російської імперії ("Список недорозпроданих книг", виданий 1672 року в Москві) був підготовлений українцями і саме з книготорговельною метою.

Становлення української книготорговельної бібліографії пов'язане із виникненням звітно-видавничих бібліографічних списків XVIII

ст., за допомогою яких контролювався вихід книжкової продукції в Україні. Поява гражданських друкарень призвела до бібліографування книг гражданського друку. Бібліографічна продукція цього періоду представлена розписами, реєстрами, таксами, цінниками і позначена невисоким рівнем бібліографічного оформлення. Причому такси і цінники укладалися в Україні, а реєстри та розписи формувалися переважно в російських книгарнях і поширювалися на терені України.

Особливістю книжкової справи першої половини XIX ст. є розвиток приватних книгарень та бібліотек читання при них. Істотно поширюються книготорговельні каталоги українських книгарів. На відміну від попереднього століття, коли в бібліографічних посібниках превалювала церковно-богослужбова література, в цей період у каталогах книгарень почала відображатися світська книжка. Вперше потрапляють до каталогів книжки українською мовою (каталоги І.І. Тотті), формується галузева книготорговельна бібліографія (каталоги Р. Гельм). Зароджується бібліографічне рекламування на сторінках періодичних видань; публікуються "внутрикнижкові" списки найкращої літератури. Формується методика книготорговельного бібліографування – вдосконалюється бібліографічний опис, запроваджується систематичне групування бібліографічних записів, з'являються оціночні анотації та допоміжні покажчики.

Характерною ознакою другої половини XIX ст. є розвиток галузевої книготорговельної бібліографії, збільшення кількості універсальних каталогів та бібліографування книжок українською мовою. Зростає кількість каталогів провінційних книжкових магазинів; з'являються антикварні каталоги. В структурі каталогів виокремлюються розділи з продажу українських та українознавчих видань. Відбувається подальша диференціація бібліографічної інформації, яка поділяється на рекламну та книговидавничу. Формується книготорговельна бібліографічна періодика.

В українській книготорговельній бібліографії XVIII-XIX ст. сформувалися основні суспільні функції, які виокремили її серед інших бібліографічних явищ, та свій бібліографічний продукт; була опрацьована методика бібліографування; визначилися основні елементи рекламування книготорговельної бібліографічної продукції на сторінках періодичних та неперіодичних видань. Разом з тим, несприятливі суспільно-політичні та економічні умови на українських етнічних землях в

зазначений період значною мірою гальмували розвиток книготорговельної бібліографії.

У третьому розділі – **"Розвиток української видавничої та книготорговельної бібліографії в XX ст."**, що складається з чотирьох підрозділів: **"Видавнича та книготорговельна бібліографія на початку XX ст. (до 1917 року)", "Особливості розвитку видавничої та книготорговельної бібліографії в 1917-1930-х роках", "Українська видавнича та книготорговельна бібліографія під час другої світової війни та у повоєнні роки (1939-1959)", "Формування системи видавничої та книготорговельної бібліографії в 1960-1980 роках"** – зокрема зосереджується увага на тому, що початок XX ст. позначився досить швидким розвитком книговидавничої справи та книжкової торгівлі, посиленням конкуренції та активізацією демократичної преси. Найбільш поширеною видавничою та книготорговельною бібліографічною продукцією були каталоги, бюлетені, листи об'яв та списки запропонованої до продажу літератури, що вміщувалися в періодичних виданнях різного політичного спрямування. Переважна більшість цих матеріалів переслідувала рекламні цілі і швидко застарівала.

В 1917-1918 рр. XX століття підвищується роль української державності, що сприяє відродженню української культури, зокрема, книжкової, бібліотечної та бібліографічної справи. Уряд Української Народної Республіки започатковує у 1919 році державну бібліографічну службу з метою здійснення повної реєстрації друкованих видань.

20-ті роки XX ст. визначають як період ренесансу в українській бібліографії. Зростає кількість видань спеціалізованої книготорговельної періодики, що задовольняли потреби книжкової справи і особливо книжкової торгівлі. Серед них журнали "Голос друку", "Книга", "Книгаръ", "Бібліологічні вісті", "Радянський книгар", бюлетені торговельних і видавничих організацій. Провідні видавництва розпочали ретроспективний облік своїх видань. Однак книготорговельна бібліографічна інформація в даний період переважає на сторінках періодики.

30-ті роки характеризуються впровадженням у книжкову торгівлю 100% розверстки, що проявилося в розподілі літератури між книготорговельними установами, бібліотеками та іншими організаціями без врахування замовлень, що негативно відбилося на книготорговельній бібліографії. Значно зменшилася кількість книгознавчих періодичних видань, а також каталогів видавництв у порівнянні з 20-ми роками. Головліт починає видавати списки літератури, що підлягала вилученню з

книготорговельної мережі та бібліотек. Водночас, суттєвого розвитку набула книготорговельна бібліографія в Галичині та серед української діаспори.

Під час другої світової війни не припиняється видання української книги та періодики як на території України, так і за її межами. Поточна книготорговельна бібліографічна інформація про нову літературу видавництв України продовжувала друкуватися на сторінках журналу Спілки письменників України "Українська література", журналу "Україна", літературного журналу "Літаври", львівського часопису "Наші дні" тощо. Розвивалася книготорговельна бібліографія діаспори, зокрема, у Празі та Кракові.

В повоєнні роки відновлюється та розширюється книготорговельна мережа. Книготорговельні організації і видавництва випускають численні рекламні матеріали у формі проспектів, плакатів, листівок, буклетів, книжкових закладок тощо. Значно розгорнулася бібліографічна робота у книгарнях та інших книготорговельних організаціях. Налагоджується книготорговельна освіта. Створюється підґрунтя для формування системи видань книготорговельної бібліографії. Набуває сили централізація книжкової торгівлі. Формується перспективна ланка книготорговельної бібліографії. Розповсюдженими типами поточного книготорговельного бібліографічного інформування були: бюлетень Всесоюзної книжкової палати "Новые книги", "Інформаційний бюлетень" Управління книжкової торгівлі Міністерства культури УРСР та Укоопспілки, бюлетень "Нові книги УРСР" республіканської книжкової палати та ін.

У 60-80-ті роки було сформовано систему видавничих та книготорговельних бібліографічних посібників, в якій визначились три основні напрями бібліографічного інформування: перспективний, асортиментний та обліково-видавничий. Однак дана система не задовольняла повною мірою інформаційні потреби користувачів. У зв'язку з цим постійно ведеться пошук шляхів поліпшення книготорговельної бібліографічної інформації, удосконалюється її структура. Продовжується реорганізація видавничої та поліграфічної галузей. В той же час посилюється заідеологізованість книговидавничої справи. Характерним для даного періоду є поширення централізації у видавничій та книготорговельній діяльності.

Наприкінці розділу робиться висновок, що демократизація суспільства другої половини 80-х років сприяла структурному і змістовному

аналізу науковцями загальнодержавної системи бібліографічних посібників в СРСР. Разом з тим, її видавнича та книготорговельна ланки в Україні не стали об'єктом спеціальних наукових досліджень.

У **загальних висновках** викладено основні науково-теоретичні підсумки роботи над темою і зазначено, що:

1. Формування та розвиток книготорговельної бібліографії залежить від тих суспільних функцій, які вона виконувала в певний історичний період. Доведена її основна (родова) функція – комерційна. Однак, зауважено, що в процесі свого становлення книготорговельній бібліографії були притаманні і інші функції, зокрема, реєстраційна та рекомендаційна.

Проведений теоретичний аналіз об'єкту дослідження дозволив дати визначення понять "видавнича бібліографія" і "книготорговельна бібліографія" як двох самостійних видів.

***Видавнича бібліографія*** – це галузь інформаційної діяльності, яка спрямована на підготовку бібліографічної інформації про твори друку, що випущені або намічені до випуску одним або декількома видавництвами, та доведення її до книготорговельних працівників та інших користувачів. ***Книготорговельна бібліографія*** – це галузь інформаційної діяльності, спрямованої на підготовку та доведення до покупців бібліографічної інформації про твори друку, які знаходяться в книготорговельній мережі, з метою їхнього продажу та отримання книготорговельною установою комерційного прибутку.

2. Передумови виникнення книготорговельної бібліографії в Україні були закладені книговидавничою діяльністю друкарень Києво-Печерської Лаври, Почаївського монастиря, Львівського Ставропігійського братства, книгознавців і викладачів Києво-Могилянської академії, Харківського та Київського університетів, а також книгопродавців, що мали власні книгарні та бібліотеки (кабінети) читання при них.

3. Книготорговельна бібліографія в Україні виникла на рубежі XVII-XVIII століть. Пріоритет у складанні першого книготорговельного посібника належить Україні і датується 1672 роком.

Еволюцію української книготорговельної бібліографії зумовили історичні обставини досліджуваного періоду, у межах якого відбувався пошук оптимальних шляхів її становлення, розвитку та перетворень.

4. У розвитку української книготорговельної бібліографії можна виділити такі етапи:

Перший – XVIII ст. – має такі характерні риси: 1) зародження видавничої та книготорговельної бібліографії, що пов'язано з виникненням звітно-видавничої бібліографії, за допомогою якої здійснювався цензурний контроль за книгодрукуванням в Україні; 2) створення книготорговельних бібліографічних посібників у вигляді реєстрів, цінників, такс, в яких переважно представлена богослужбова література. Одночасно зароджується бібліографія книг гражданського друку, які потрапляють до книготорговельних бібліографічних покажчиків; 3) поширення на українських етнічних землях реєстрів і розписів російських видавців та книготорговців.

Другий етап – перша половина XIX століття – характеризується тим, що: 1) з'являються приватні книгарні та бібліотеки (кабінети) читання при них; 2) удосконалюється методика книготорговельного бібліографування: у книготорговельних бібліографічних покажчиках починає застосовуватися систематичне розташування літератури, з'являються анотації, допоміжні покажчики; 3) зароджується галузева книготорговельна бібліографія; набуває розповсюдження світська література; до книготорговельних посібників вперше потрапляють книжки українською мовою.

Під час третього етапу – друга половина XIX століття – 1) збільшується випуск універсальних книготорговельних каталогів; зростає кількість "внутрикнижкових" видавничих та книготорговельних списків; 2) утворюються спеціалізовані книготорговельні каталоги: галузеві та каталоги з продажу книжок українською мовою; 3) удосконалюється структура книготорговельних бібліографічних покажчиків; 4) підвищується роль книготорговельної бібліографічної періодики, широко пропагуються українські та українознавчі видання, книжки, періодика, ноти, твори образотворчого мистецтва, зарубіжна україніка.

На четвертому етапі – XX століття – можна виділити окремі періоди:

1901-1917 рр. – продовжує поширюватися книготорговельна бібліографічна інформація на сторінках періодичних видань; політичні партії та інші угрупування використовують видавничу та книготорговельну бібліографію для поширення своїх ідей. Значно скорочується кількість універсальних каталогів та збільшується випуск спеціалізованих.

1917-1921 рр. характеризуються відродженням державності та розвитком національної самосвідомості українського народу в добу визвольних змагань. Процес становлення української держави відбувався у

тісному зв'язку із відродженням книжкового руху та розвитком української бібліотечної справи та бібліографії. Здійснюється формування державних основ книговидавничої та бібліотечно-бібліографічної діяльності шляхом створення державних бібліографічних служб, централізації видавництв тощо.

20-ті рр. – час небачєного розвитку української культури і, зокрема, української бібліографії. Цей час історики називають "українським ренесансом" в бібліографії. Зароджується теорія бібліографії, яка характеризується широким спектром поставлених та досліджуваних наукових проблем, що були зумовлені всім попереднім розвитком української книжкової культури. Ведуться теоретичні дискусії щодо існування двох паралельних систем: книготорговельної бібліографії та державної, а також ролі та місця книготорговельної бібліографії в загальній системі класифікації видів бібліографії. 30-ті рр. – характеризуються занепадом теоретичної думки в українській бібліографії. Спостерігається застій у рекламі та інформуванні про нові видання. Посилюються цензурні утиски з боку держави. З 1931 по 1934 рр. книготорговельна бібліографія була майже єдиним джерелом інформації про нову літературу, видану на терені України.

В роки війни українська видавнича та книготорговельна бібліографія зазнала серйозних втрат. Протягом наступних років здійснювалася робота з відбудови книговидавничої та бібліографічної діяльності в Україні. Поступово починає формуватися система посібників книготорговельної та видавничої бібліографії.

60-80-ті рр. – характеризуються подальшим утвердженням централізації у видавничій та книготорговельній бібліографічній діяльності. В той же час було визначено фахову терміносистему, що була закріплена низкою державних стандартів, розроблено теоретичні основи системи видавничих та книготорговельних бібліографічних посібників і, як результат, – формування цієї системи, що практично збереглася до початку 90-х рр. XX ст. і основні елементі якої домінують і сьогодні.

5. В процесі становлення та розвитку книготорговельна бібліографія в Україні, незважаючи на ідеологічні перешкоди та цензурні утиски, стала важливим видом серед інших видів бібліографії. Вона стала невід'ємним компонентом книжкової торгівлі, виробила свої методи та форми діяльності. Широко розповсюдилася видавнича та книготорговельна бібліографічна продукція; розвивається книготорговельне бібліографознавство; було створено єдину класифікацію літерату-

ри для книжкової торгівлі та видавничої справи; сформовано систему книготорговельних бібліографічних видань різного призначення. Здійснене дослідження дозволяє стверджувати, що книготорговельна бібліографія набула державного значення і офіційного визнання.

**Основні положення дисертаційного дослідження відображені автором у таких публікаціях:**

1. Загуменна О. Виникнення української книготорговельної бібліографії та її розвиток у XVIII ст. // Вісн. Кн. палати. – 2001.– № 5 – С. 25-29.

2. Загуменна О. Книготорговельна бібліографія 20-х років XX ст. // Вісн. Кн. палати. – 1999. – № 2. – С. 27-29.

3. Загуменна О. Розвиток книготорговельної бібліографії у 30-і рр. XX ст. // Вісн. Кн. палати. – 1999. – № 5. – С. 37-38.

4. Загуменна О.І. Видавничо-книготорговельна бібліографія в Україні у другій половині XIX ст. // Бібліографознавство: теорія і практика: Зб. наук. праць. – К., 1997. – С. 32-39.

5. Загуменна Е.И. Роль книготорговой библиографии в формировании библиотечных фондов // Библиотеки и ассоциации в меняющемся мире: новые технологии и новые формы сотрудничества. Материалы конф. – Т. 2. – Крым, Судак, 1999. – С. 154.

6. Загуменна О.І. Проблеми автоматизації бібліографічного забезпечення комплектування (про автоматизацію підготовки перспективної книготорговельної бібліографічної інформації в т.ч.) // Стратегія комплектування фондів наукової бібліотеки. Між нар. наук. конф.: Теми доповідей. – К., 1996. – С. 77.

7. Видавничо-книготорговельна бібліографія: Програма для студентів спеціальності 6.020102 "Бібліотекознавство та бібліографія"/ Укладач О.І. Загуменна. – К.: КНУКіМ, 2001. –15 с.

## АНОТАЦІЯ

**Загуменна О.І. Становлення та розвиток книготорговельної бібліографії в Україні (XVIII-XX ст.) – Рукопис.**

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук зі спеціальності 07.00.08 – книгознавство, бібліотекознавство та бібліографознавство. Київський національний університет культури і мистецтв. – Київ, 2002.

Дисертацію присвячено питанням становлення та розвитку книготорговельної бібліографії в Україні в період XVIII-XX століття. З метою реконструювання об'єктивної картини розвитку книготорговельної бібліографії в Україні з моменту її виникнення вивчено і проаналізовано літературні та архівні матеріали з досліджуваної проблеми.

Визначено основні поняття та суспільні функції книготорговельної бібліографії в різні історичні періоди – комерційну, як базову, реєстраційну та оціночну (рекомендаційну). Охарактеризовані основні етапи розвитку книготорговельної бібліографії в Україні: XVIII ст.; перша половина XIX ст.; друга половина XIX ст.; XX століття – з відповідною періодизацією. Доведено, що пріоритет у складанні першого книготорговельного бібліографічного посібника належить Україні.

Ключові слова: Книготорговельна та видавнича бібліографія, книготорговельна бібліографічна інформація, реєстри, книготорговельна періодика, функції бібліографії, приватні книгарні, книгорозповсюдження.

## АННОТАЦИЯ

**Загуменная Е.И. Становление и развитие книготорговой библиографии в Украине (XVIII-XX вв.) - Рукопись.**

Диссертация на соискания ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.08 – книговедение, библиотековедение и библиографоведение. Киевский национальный университет культуры и искусств. – Киев, 2002.

Диссертация посвящена вопросам становления и развития книготорговой библиографии в Украине за период XVIII-XX веков. С целью реконструкции объективной картины развития книготорговой библиографии в Украине с момента ее возникновения изучены и проанализированы литературные и архивные источники по проблеме. Отмечено, что приоритет в составлении первого книготоргового библиографического пособия принадлежит Украине. Основные предпосылки возникновения книготорговой библиографии были заложены деятельностью типографий Киево-Печерской Лавры, Почаевского монастыря, Львовского братства, книговедов и преподавателей Киево-Могилянской академии, Харьковского и Киевского университетов.

Эволюция украинской книготорговой библиографии была предопределена исторически сложившимися в исследуемый период социально-политическими и экономическими условиями.

В диссертационной работе исследованы основные понятия и общественные функции книготорговой библиографии в разные исторические периоды: такие, как коммерческая, в качестве базовой, регистрационная и оценочная (рекомендательная). Даны определения понятий «издательская библиография» и «книготорговая библиография». Выявлены различия книготорговой и государственной библиографий. Основным назначением государственной библиографии является регистрация и учет всей книжной продукции страны, а книготорговой – создание и доведение до потребителя библиографической информации об изданиях, имеющихся в продаже, с целью получения прибыли.

Охарактеризованы основные этапы развития книготорговой библиографии в Украине: XVIII в. – зарождение книготорговой библиографии, связанное с возникновением отчетно-издательской библиографии, при помощи которой осуществлялся цензурный контроль книгоиздания в Украине, создание книготорговых библиографических пособий в виде реестров, ценников, такс, распространение на территории Украины российских книготорговых реестров и росписей.

Первая половина XIX в. – возникновение частных книжных лавок и библиотек (кабинетов) для чтения при них; совершенствование методики книготоргового библиографирования; зарождение отраслевой книготорговой библиографии.

Вторая половина XIX в. – создание специализированных книготорговых каталогов по продаже книг на украинским языке, совершенствование структуры библиографических пособий, повышение роли книготорговой библиографической периодики, широкая пропаганда украинских и украиноведческих изданий.

Развитие издательской и книготорговой библиографий в Украине в XX веке представлено с последующей периодизацией:

– 1901-1917 гг. – использование издательской и книготорговой библиографий с целью пропаганды идеологии различных политических партий;

– 1917-1921 гг. – формирование государственных основ книгоиздательской и библиотечно-библиографической деятельности;

– 20-е годы охарактеризованы как время «украинского ренессанса» в библиографии, когда зарождалась теория библиографии, опреде-

лялись роль и место книготорговой библиографии в общей классификационной системе видов библиографии;

– отмечено, что 30-е годы – это период спада теоретической мысли в украинской библиографии;

– подчеркивается, что в годы второй мировой войны украинская издательская и книготорговая библиография понесла серьезные потери;

– в послевоенный период начинает постепенно формироваться система пособий книготорговой и издательской библиографий;

– 1960-1980 гг. отмечены усилением централизации в издательской и книготорговой библиографической деятельности. Определена библиографическая терминология, закрепленная рядом государственных стандартов. Окончательно формируется система книготорговых библиографических пособий, которая практически сохранилась до начала 90-х годов XX в. и элементы которой доминируют и в наши дни.

Ключевые слова: Книготорговая и издательская библиография, книготорговая библиографическая информация, реестры, книготорговая периодика, функции библиографии, частные книжные лавки, книгораспространение.

## ANNOTATION

**Zagumenna O.I. Beginnings and development of book trade bibliography in Ukraine (XVIII-XX centuries) – Manuscript.**

Thesis for candidate in historical science, specialization 07.00.08 - Book Science, Library Science and Bibliographic Science. Kyiv National University of Culture and Arts. – Kyiv, 2002.

Thesis studies issues of beginnings and development of book trade bibliography in Ukraine in XVIII-XX centuries. To reconstruct the objective picture of book trade bibliography from its beginnings publications and archival documents were scrutinized.

The basic terms, definitions and social functions (commercial—the basic, registry and evaluative) of book trade bibliography in different historic periods were explained in the dissertation. The definitions of book publishing and book trade bibliographies were formulated. The author described the main periods of book trade bibliography development in Ukraine. XVIII century; first half of the XIX century; second half of the XIX century; the

XX century author gives the following periods. It was shown that Ukraine was the first to compile the book trade index.

Key words: book trade and book publishing bibliography, book trade bibliographic information, registers, book trade periodicals, functions of bibliography, private book shops, bookdissemination.

Підписано до друку 12.04.02.
Формат 60 х 84/16. Друк. офсет.
Обл.-вид арк. 1,25. Умовн. фарбовідб. 1,25
Наклад 100 прим. Зам. 47.

Ротапринт НПБ України
01070, Київ-70, Боричів узвіз,13
Нац. парлам. б-ка України
Тел. 416-23-61